

Hafenscher Károly

Liturgia és az igehirdetés művészete¹

A cím nyomán lehet, hogy hallgatóim kakktojásnak tartják ezt az előadást. Kílóg a sorból, hiszen nem a szokott értelemben párosít a liturgia mellé művészetet. Nem zene, nem kép vagy más valami hasonló.

Hafenscher Károly (Budapest–Révfülöp) evangélikus lelkész, a Magyarországi Evangélikus Egyház Zsinatának lelkészi elnöke, az Evangélikus Hittudományi Egyetem (Budapest) tanszékvezető egyetemi tanára, az Ordass Lajos Evangélikus Oktatási Központ (Révfülöp) igazgatója.

Igehirdetés. Prédikáció. Ezekről pedig ke-

veseknek jut eszébe a művészet szó. Talán ha a beszédművészet más formáira utalnánk, színházra, esetleg más színészi teljesítményre, de az, ami a szószék-ről elhangzik művészet lenne? Biztos, hogy voltak korszakok és voltak kiemelkedő prédikátorok, amikkel és akikkel talán társítanánk a művészet fogalmát. A mives felépítés vagy megfogalmazás okán, az irodalmi igényesség miatt, a látványos retorikai megnyilvánulások hatására. De az átlagos vasárnap-i prédikációval kapcsolatban művészetet emlegetni?

Gyorsan mutatom az étlapot, miről is fogok szólni. Öt pontba sűríttem:

Szeretnék – természetesen egyéni módon – szólni a művészetről.

Azután napirendre kerülne a liturgia mint művészet.

Ezt követi néhány mondat a liturgiáról mint összművészeti alkotásról.

A következő fejezet egy állítás lesz: a liturgia az igehirdetés művészete.

Végül kitérőt teszünk a „A beszéd művészete a liturgiában” témára.

Mit nevezünk művészetnek? Ma az átlagember zeneművészetről, képzőművészetről, mozgásművészetről, színházművészetről beszél. Koronként eltérő, hogy az idesorolt tevékenységek listája mit tartalmaz. Az elnevezésében az V. századra visszamenő *septem artes liberales*, a hét szabad művészet felsorolásban – a középkori egyetemek bevezető tananyagában – nekünk csak a zene szerepel a művészetek közül (de nem a gyakorlati zenét, hanem a zeneelméletet értették alatt). Viszont művészetnek számított a matematika, a csillagászat, a számtan, a mértan, a dialektika – s témánk szempontjából kiemelten: a retorika. Bárcsak ezek mindegyikét művészi inspirációval, igényességgel és színvonalon művelnék az emberek általában, de különösen is a szakterület értői. De jó lenne, ha a mai definíciók szerinti művészet is a tudományok testvéreként hozná azt a megalapozottságot, amely biztos a magas szintű szellemi teljesítménnyel egészíti ki az érzelmek és a tehetség világát.

¹ Elhangzott a Magyar Egyházzenei Társaságnak az Ars Sacra Fesztiválhoz kapcsolódva „Liturgia és művészet” címmel 2022. szeptember 23–24-én rendezett konferenciája másnapján, Budapesten.

Tudomány és művészet összetartozik, s az egyik metszéspont éppen a homiletika területén található, ahol a teológia tudománya és a művészet találkozik.

A művészet a valóság visszatükröződése – tartja az általános vélemény. A kérdés persze az, hogy a valóság fogalma alatt mit értünk, s hogy értéktorzító világunkban hogyan deformálódott ennek a jelentéstartalma. Külön izgalmat hozó kérdés: az elektronika elterjedésével a virtuális valóság fogalma is oly mértékben elterjedt, hogy ezzel gyökeresen megváltoztatta a valóságról való gondolkodást. Az igehirdetés Isten uralmának (országának) valóságát, a szeretetáradás kommunikációjának igazságát, s a végső valóságot tükrözi vissza.

A művészet az önkifejezés egy formája – talán igényesebb, magamutogató túlmutató formája. Ugyanakkor érezzük, hogy a művészet lényegében van valami emberileg alig magyarázható többlet, egy olyan szikra, ami messze többlet jelent a mindennapok humán tevékenységénél. Hogy valahonnan jövő ihlet, isteni szikra vagy belső motiváció teszi különlegessé, az már részletkérdés. Teológiai értelemben azonban további kérdésekkel is szembesülünk az önkifejezés kapcsán. Az Imago Dei kérdése itt is izgalmassá válik. Isten csúcsteremténye – az ember – mennyiben őrizte meg az istenképűségét, mennyiben halványult el vagy tört össze teljesen? Mindez értelemszerűen meghatározza az önkifejezés művészetét. Isten teljes életű gyermeke fejezi ki a Teremtőhöz való kapcsolatából hozott értékeit, vagy a gonosz hatalma által hibákat követő vagy teljesen tévúton járó ember fejezi ki önmagát: a bűneit, a hibáit, a torz voltát? Isten benne lakó Lelke jut kifejezésre, vagy az életét megszálló gonosz vonásai jelennek meg az önkifejezésben? (Netán a két erő egymásra hatásának nehezen értékelhető vektora?)

A művészet hatását is érdemes – teológiai szempontból is – vizsgálni. Értéket teremt, pozitív érzelmeket szül, embertársat épít, és áldást hozó közösséget formál, vagy éppen ellenkezőleg? A művészet értékteremtő alkotás. Részt venni Isten teremtő munkájában. A Szentírás az Istenről mint teremtőről, alkotóról beszél, aki rábízta az emberre a világot. Az ún. kultúrparancs – 1Móz 1-ben – alkotásra hívja az embert. Ahogy Isten minden mozdulatával és szavával értéket hoz létre, úgy hív értékteremtésre minket. A művészet ebben az értelemben – értékteremtés. Ha a kreativitás az emberi lét elválaszthatatlan része (ahogy a közvélemény tartja), úgy ezt is Isten-relációban kell értenünk. Mert az ember – kreativitásával együtt – nem értelmezhető Isten nélkül. Végső értelmét ugyanis minden az Isten-viszonylatban éri el.

A liturgia mint művészet

A liturgia Isten művészete. Nem az emberi rítusok művészien kifejlesztett produktuma. Isten jótette, közhasznú munkája, értékteremtő aktivitása. Természetesen az Isten liturgikus megnyilvánulására adott emberi válaszok is ilyen karaktert hordoznak, de valójában mindig másodlagosak maradnak, hiszen

csak válaszok. Visszatükröződik bennük az Isten szépségének valósága, visszhangra talál bennük a Mindenható önkifejeződése. Isten értéket teremt a liturgiával. Értéket bennünk, miközben végzi teremtményeiért való munkáját, a *leitōn ergon*-t. Az ember válaszol teremtője aktivitására. A válasz hordozza az Isten-közelségből fakadó értéket. Miután pedig Isten értéket teremtett az ember válaszában (erre a szintre emelte a párbeszédet), a válasz a maradandó érték tovább sugárzójává válik. Így a liturgiára mint a művészet legmagasabb fokára és legcsodálatosabb megnyilvánulására tekintünk, s így minden művészet példájának mondhatjuk.

Isten alkot, teremt: maradandót, értékállót, inspirálót. Ez a művészet. A liturgia – a »liturgia Dei« – művészet. S ha az emberi művészet magasztos és különleges, mennyivel inkább az Isten művészete.

A liturgia mint összművészeti alkotás

Ha az emberi művészet sok oldalról megközelíthető, és sokféle művészi tevékenységet tartunk számon, akkor a liturgiáról még inkább elmondhatjuk, hogy sokféle, sokoldalú, szín-gazdag. Egy-egy téma megragadható sokféle művészeti ággal. Egy szép természeti látványt megörökíthetünk a festészet, a leírás, a fotózás, a film vagy éppen a zene művészeti eszközeivel. Egy-egy emberi arc különleges voltát, szépségét megmutathatjuk a szobrászat kő- vagy fémformáló eszköztárával, a festészet ecsetvonásaival, a fotó fényjátékaival, a de akár az irodalom költői kifejezéseivel is. Egy gondolatot megjeleníthetünk a táncművészet varázsával, a novella narratív jelentéseivel, egy eszme átvitt értelmet hordozó eseményeivel, a dráma nagyívű fordulataival, s még sorolhatnánk hosszasan.

Mindezekből az is nyilvánvalóvá válik, hogy egy-egy téma, egy-egy ötlet megfogalmazható több művészeti ág segítségével is. S amikor több művészeti ág egymásba fonódva fejti ki hatását, összművészeti alkotás jön létre, amely különösen nagy élményt kínálhat.

Ilyen összművészeti alkotás a liturgia. Egyetlen témája van – ezerféle megközelítésben, számos műfaj segítségével megjelenő módon, végtelen variációt kínáló megformálásban és megvalósításban –, ez az egyetlen téma az Isten igényes, kreatív, fantáziadús és aktív szeretete. Ezt az egyetlenegy azonban nagyon sokféle módon ábrázolja, teszi élővé vagy jeleníti meg. Az énekek, a zene, a próza, a költészet, szónoklat, a mozgás művészi eszközeivel és a látás, hallás, ízlelés, szaglás, tapintás igényes használatával.

A liturgia az igehirdetés művészete

Elsőként most ne magára a prédikációra gondoljunk. Sokkal inkább arra, hogy a liturgia egésze prédikál. Ha azt állítjuk – márpedig joggal tesszük – hogy a liturgia koncentrált ige, akkor a liturgia minden egyes mondatában,

részletében, megnyilvánulásában a teremtő, gondviselő, megváltó és célba juttató igét hirdeti-hirdeteti meg az Isten... Ezért a szócső, a hangátjátszó be- rendezés, a közvetítő médium feladata, hogy megfelelő minőségben és szín- vonalon segítse eljuttatni, megérkezni és befogadni az igét.

Ehhez szükséges a szöveg lényege szerint való ismerete (akkor is, ha nem könnyen adja meg magát)

fontos a jó szellemi-lelki-fizikai kondíció

kell a zenei kultúra magas szinten tartása

és a hang képzése, karbantartása

nélkülözhetetlen a tiszta és jó artikuláció

elkerülhetetlen a tudatos gyakorlás

lényeges a tudatosítás, hogy nem pusztán emberi rítust végzünk, hanem isteni liturgia részesei vagyunk

Mindezekre azért van szükség, hogy Isten embert megszólító és formálni akaró szándékának ne legyünk akadályai. Ezek hiánya azonban a liturgia ige- hirdető szerepét és erejét gyengíti, olykor lehetetlenné teszi. A Szentírásban talál- ható kinyilatkoztatás szerint ige nélkül sorvad az élet, hiszen Isten az igével hívja létre az életet – legyen és lett – és az igével hordozza és tartja fenn a mindenséget, és az ige ölt testet Jézus Krisztusban, akiben jelen van, velünk van az Isten.

Az elmotyogott, kedvtelenül, rideg tárgyilagossággal megszólaló liturgia visszájára fordul, ellenkező hatást éri el: nem elevenné tesz, hanem elidegenít.

Amikor a liturgia egymás mellé helyez zsolnárszövegeket, megformált anti- fónákat, kijelöl bibliai olvasmányokat, megszólaltat liturgikus akklamációkat, bibliai gondolatokat hordozó imádságokat, bűnbánatra vagy más cselek- ményre hívó szavakat, mindig az Igét fűzi fel egy dramaturgiai vonalra, sűrít- ti, tömöríti, hogy ne emberi szavak szólaljanak meg az Isten-ember találkozás- ban, hanem maga a Mindenható. Ha ez így történik meg – és nem kísért a fel- hígítás veszélye –, akkor az emberi válasz is emelkedett és művészi lehet.

A beszéd művészete a liturgiában

A keresztény igehirdetés a korai kezdetektől fogva válaszút előtt állt: milyen műfaj a legmegfelelőbb a hitetlenek meggyőzésére és térítésére és azután a hívők táplálására és megtartására. Közismertek voltak, nem egyszer közkézen forogtak a Tóra, a Próféták és a költői-lelki irodalom alkotásai. Ezek egyszerű ismertetése, magyarázata egészült ki az apostoli levelek, majd a Jézus-történe- tek és tanítások anyagával. Egyszerű tanúságtétel a vallomások műfajában, tanítás a keresztelés előtt álló vagy már megkeresztelt Jézus-követőknek, vagy az ókori ékesszólás szabályai és rendszere szerinti művészi beszéd, amelynek formája, felépítése, megszólaltatása a retorika művészi produktuma? S bár hol nagyobb, hol kisebb arányban alkalmazták a retorika szabályait s éltek a réto- rok tradíciójával, az egyházatyák tudták az ősi szabályt: tartalomhoz a forma.

Természetesen nem a műfaj döntötte el, hogy kiből lett aranyszájú, de a tartalom megkövetelte a megfelelő tálalást. Pál apostol ugyan figyelmeztet, hogy nem az emberi bölcsességen alapuló szó az, ami szívet-lelket elér és üdvösséget munkál, hanem a Szentlélek embertől független ereje

A tartalom és forma egysége alkotja az igehirdetés művészetét is. Az ember által megszólalni kívánó Isten és az összes képességét, tehetségét odaszánó ember. Az ige és hangzó megformálása. Nem üres formáról van szó, amely ugyan míves, de értékes belső töltés nélkül bármilyen cirádás, üres hordozóvá válhat. A tartalom bármilyen nagy horderejű, ha nem párosul hozzá az azt egyedül hordozni képes forma, akkor könnyen a semmibe vész, és nem jut el a célszemélyhez, célközösséghez. Az isteni tartalomhoz Istenhez méltó emberi forma szükséges. S itt már az inkarnáció teológiája is belefut a sok összetevős szálba. Ennek az isteni-emberi formának megtalálása, fejlesztése-kiművelése, ismételten előkészületet igénylő használata, gazdag variálása művészi kihívást jelent. Ehhez pedig igen sok tanulásra van szükség, ugyanakkor az egy életen át való gyakorlást sem nélkülözheti.

Az ószövetségi bölcsességirodalom a ma is jól ismert képet használja: aranyalma ezüsttálcán. Ilyen az igehirdetés, bár néha variálhatjuk is a képet, s ha az emberi tényezők miatt nem is lehet mindig aranyalma aranytálcán, de néha ezüstalma aranytálcán is jól jön. A lényeg, hogy nemes, művészi anyag legyen. Nem véletlenül beszélnek a homiletika-irodalomban »ars praedicandi«-ról. Az igehirdető „jó pap feladata” a holtig tanulás – ezen a téren is.

Az igehirdetés művészi formavilága, felépítése, az ismételtetést elkerülő, a pongyola fogalmazást meg nem engedő gyakorlat, a megfelelő stílusú előadás, az igényes hangképzés mind-mind hozzátartozik az igehirdetés művészetéhez, s akkor még nem szóltunk a lelki élet művészetéről, amely titka az isteni tartalom megragadásának és elsajátításának.

A művészi módon megtartott igehirdetés gyönyörködtet – katarzist hoz – kiteljesít. Mindhárom jellemző, mindhárom művészeti következmény fontos. A liturgia maga igehirdetés. De az igehirdetés maga is liturgiává válik. S e kettő egységbe olvadva hozza a már emlegetett összművészeti alkotást.